Иннокентий Илларионович Эртюков – буойун суруйаачы бойобуой суола

Толордо: М Н Турнин аатынан Тыараьа орто оскуолатын 10 кылааьын уерэнээччитэ Егоров Проня

Иннокентий ЭРТЮКОВ
(24.11.1916 – 06.06.1991)

Иннокентий Илларионович Эртюков (1916-1991) - поэт, тылбаасчыт, журналист, очеркист, Саха Республикатын культуратын үтүөлээх үлэһитэ, 1950 сылтан СССР уонна Россия Суруйааччыларын союһун чилиэнэ. Кини Таатта улууһугар Тыараһа нэһилиэгэр Быһыттаах диэн сиргэ олохтоох дьаданы дьиэ кэргэнигэр төрөөбүтэ. 1940 сыллаахха Дьокуускайдааҕы учительскай институт историческай факультетын үөрэнэн бүтэрбитэ. Эдэркээн учуутал 1942 сыллаахха Кыһыл Армия кэккэтигэр ыҥырыллыбыта уонна сэрии бүтүөр диэри фронҥа сылдьыбыта. Сэрии кэнниттэн Иннокентий Илларионович Дьокуускайдааҕы кинигэ издательствотыгар редакторынан, «Эдэр коммунист» хаһыат редакторын солбуйааччынан, Саха сиринээҕи Суруйааччылар союзтарын бырабылыанньатын секретарынан, өр сылларга «Бэлэм буол» хаһыат эппиэттиир секретарынан, кэлин «Хотугу сулус» сурунаал редакциятын сотруднигынан үлэлээбитэ. 20-тэн тахса хоһооннор, поэмалар кинигэлэрин суруйан, баай ис хоһоонноох литературнай нэһилиэстибэни хаалларбыта.

Иннокентий Эртюков 75 сааһыгар ыалдьан олохтон туораабыта.

Эдэркээн учуутал 1942 сыллаахха ыҥырыллыбыта уонна сэрии бүтүөр диэри фроннарга сылдьыбыта. Байыаннай бэлэмнэниини Челябинскай уобаласка Киевскэй артиллерийскай полк 3-с үөрэтэр дивизионугар барбыта. Онно младшай командирдар оскуолаларын бүтэрбитэ. 216-с гвардейскай пушечнай артиллерийскай полк састаабыгар киирэн, старшай радист-телеграфист быһыытынан I, II, III, IV Украинскай, Воронежскай, Карельскай фронҥа сэриилэспитэ. Румынияны, Болгарияны, Венгрияны уонна Австрияны босхолоспута.

Улахан хаан тохтуулаах Аҕа дойду Улуу сэриитигэр саха суруйааччыларыттан саа-саадах тутан кыайыыны уһансыбыттартан биирдэстэрэ. Алдьархайдаах сэрии бастакы күннэриттэн Саха сирин суруйааччылара фроннарга тиийбиттэрэ, илбистээх тылынан-өһүнэн норуоту ытык сэриигэ өрө күүрдүбүттэрэ, сэрии кыһалҕатын суох онороргo, фронт уонна тыыл тулхадыйбат биир сомоҕолорун хааччыйыыга сүҥкэн улахан өҥөлөөхтөрө. Эллэй эппитинии, "уокка кыттан – уот, этиҥнэ эбиллэн – этиҥ, хотойдорго холбоһон – хотой буолтара". Кинилэр бары кэриэтэ тэргэн тыаһыыр кэмигэр муза хам барар диэн өйдөбүлү утарар курдук, бүрүөлэрин ыстыыкка тэҥнээбиттэрэ, бар дьоннорун талабырдьыттары утары охсуһууга хоһоон, ырыа кынаттаах тылларынан ыҥырбыттара. Ол туһунан буойун-поэт И.И.Эртюков бэйэтин ахтыытыгар маннык суруйбута: “Фроҥҥа да сылдьан, тоҕоостоох түгэн түбэстэр эрэ, хоһооннору суруйарым. Фроҥҥа тоҕоостоох түгэн диэн тугуй? Ити сынньаныы, сылаас хоско кыраскалаах остуолга дьоһуннанан олоруу буолбатах. Кыргыһыылар быыстарыгар айаҥҥа биир эмэ күн тохтуу түһүү, өстөөх буомбалаабат, ытыалаабат кэмигэр окуопаҕа, землянкаҕа кылгас кэмнэ олоруу. Кумааҕыгын ууран суруйар остуолуҥ – тобугуҥ, кааскаҥ, планшетын, суумкаҥ."

Сэрии бастакы күннэриттэн уоттаах- төлөннөөх хоһоонноро өрөспүүбүлүкэ хаһыаттарыгар утуу-субуу тахсыталаан барбыттара. Ол курдук аҥардас “Кыым” хаһыакка 1943 с. 60 хоһоон, 58 кэпсээн уонна 140 байыаннай-патриотическай ис хоһоонноох уочаркалар бэчээттэммиттэрэ. Сэрии кэмигэр уопсайа 80-тан тахса кинигэ тахсыбыта.

Алгыс, албан аат аргыстаах,
Кырдьык кыайан – эргиллэн
Айаннаан кэлбиппит
тыыннаах,
Амырыын сэрии сириттэн.

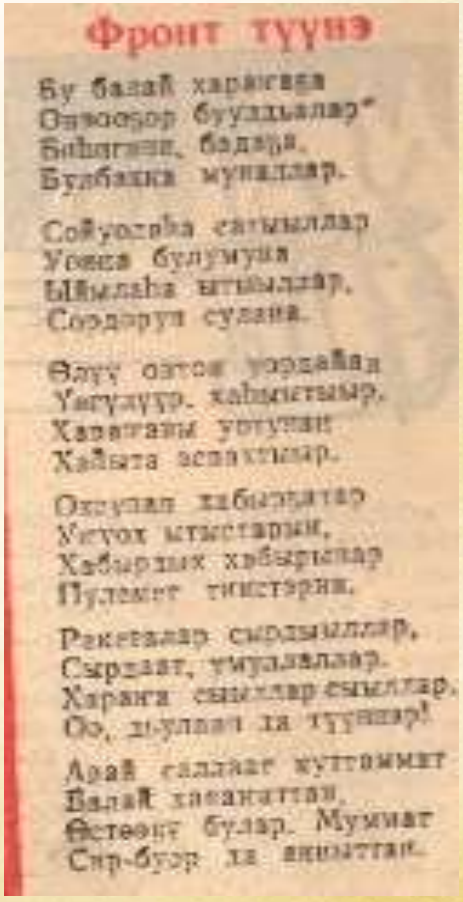

Фронт түүнэ

Бу баҕай хараҥаҕа
Оҕуоҕор буулдьалар"
Бөҕөгөн, бадаҕа,
Бүлбаҕа муналлар.

Сойуоҕаҕа сатыыллар
Уоҥа булумуна
Ыйылаҕа ытыыллар,
Соҕоруо сулаҥа.

Өлүү оҕтон уоҕдайан
Үөгүлүүр, хаҥыстыыр,
Хаартаны уотунан
Хайыта эспэхтиэр.

Оҕуоҕан хабыҥнаах
Уҥуох ытыстарын,
Хабырдыах хабырыыпар
Пулемет тиистэрин.

Ракеталар сыдыыллар,
Сырдаат, ууналаллар.
Хараҥа сыыллар-сыыллар,
Оо, дьулаах да түүннэр!

Дьаҕай саллаат кутаммат
Баҕай хаанаттан,
Өстөөҥ булар. Мунмат
Сир-буор да аҥыттан.

Иннокентий Эртюков Аҕа дойду сэриитигэр бойобуой суола Улуу Сталинград кыргыҥыытыттан саҕаламмыта, 1952 с. айбыт Сталинград хоҥооно

Сталинград

Айхал эйиэхэ, ытык Сталинград —
Хорсун гвардеец тимир куората,
Үлэ, буойун бэрдэ, албан аат
Үүнэн тахсар чулуу куората!
Өҕүллүбэт ыстыык ергөҥө,
Модун трактор сааскы ньиргиэрэ,
Коммунист дьулурҕа үгэҥэ
Эн үрдүк ааккар иҥиллэр.
Эн ыыппыт колхоз этиҥэ тракторыҥ
Хоту сир ньуурун кубулутта;
Булуугун суолунан тоҕо тыыран,
Кураайы сиргэ уйгуну кутта.
Айхал эйиэхэ, ытык Сталинград —
Хорсун гвардеец герой куората
Үлэ, буойун, бэрдэ албан аат
Үүнэн тахсар чулуу куората!
Сэриинэн иирбити сиҥнэрэр
Сардаҥа буолан сырдаабытыҥ,
Уотунан сирилии силлиэрэн
Хара дьай күүһүн кыйдаабытыҥ!
Кыргыҥан кыайбыт, сураҕырбыт
Гвардейскай полкаларгар
Биһиги ньургун сахаларбыт
Бааллара охсуһууҥ уотугар.
Фашист бырахпыт бомбатыттан
Бытарыйбыт тааһын чаппата
Үс Бүлүү, Таатта буордарыттан
Уруулуу туойтан кутуллубута.
Айхал эйиэхэ, ытык Сталинград —
Хорсун гвардеец тимир куората,
Үлэ, буойун бэрдэ, албан аат
Үүнэн тахсар чулуу куората!
Коммунизмы тутар колонна
Киэн туттар киртийбэт килбиэнэ —
Буоллун Сталинград, үрдүү үүнэ,
Бухатыыр куораппыт биһиэнэ.

1952 с.

Хааннаах фашизм батталыттан Европа норуоттар босхолоноллоругар көмөлөһөр Советскай Армия историческай оруолун туһунан поэт бу курдук суруйар:

Албан ааттаах эһэлэрбит
Айаннаабыт суолларынан
Охсуһан, кыайан иһэбит,
Уҕараабат уохтанаммыт,
Илин дойду киэн сирдэрин,
Эр мохсоҕол оҕолоро
Өстөөх биистэрин сиҥнэрэн
Өрөгөй-талаан туруоҕа.

Поэт сэрии сылларыгар дьоҥҥо иһиллэр куолаһа кытааппыта. Бу сылларга «Герой», «Гитара», «Катюша», «Сэрии», «Туруйалар» уо.д.а. норуокка биллибит хоһоонноругар советскай ыччат героизмын ойуулаан көрдөрбүтэ.

«19-с биригээдэ иһэр» диэн хоһоонугар 1943 сыллаахха олунньу 23 күнүгэр Ильмень күөлгэ анардас сахалартан турар 19-с биригээдэтэ өстөөҕү кытта кыырыктаах кыргыһыыга кыайыылаах тахсыбытын хоһуйар.(«Бэлэм буол» 1985 с. хаһыаттан

19-с
биригээдэ иһэр

Күүстээх тыалтан түрдэстэ
тэнигиии
Халлаан сарыала кыыһар,
Уот сарыал знамялаах, тигиии,
Уон тохсус биригээдэ иһэр.

Инники, инники! Кимэн иһиг
Эстибэт эрчим күүһүнэн,
Саха уола, Сахаг сирин иһин
Ильмень хотун мууһунан.

Чурапчы чарагын, Горнай
тыатын
Суугунуи истэ-истэлэр,
Сарсыарда туман халыг
сабыытын
Сахалар тэлэн иһэллэр.
Иһэллэр мин дойдум
уолаттара —
Иһэр уон тохсус биригээдэ,
Саллаат тохтообот тыыныи
куоттара.
Тыйыс күн-дьыл дьэ тирээтэ.

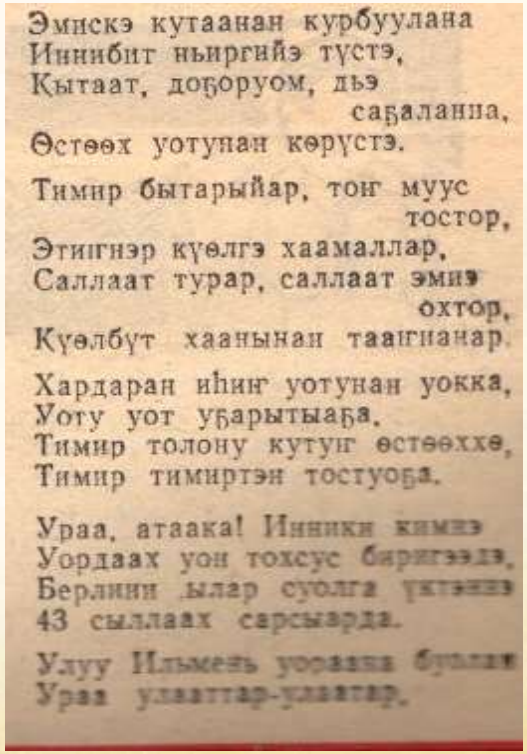

Эмискэ кутаанан курбуулана
Иннибит ньиргийэ түстэ,
Кытаат, доҕоруом, дьэ
саҕаланна,
Өстөөх уотунан көрүстэ.

Тимир бытарыйар, тоҥ муус
тостор,
Этигнэр күөлгэ хаамаллар,
Саллаат турар, саллаат эмиэ
охтор,
Күөлбүт хаанынан таарыанар.

Хардаран иһиҥ уотунан уокка,
Уоту уот уҕарытыаҕа,
Тимир толону кутуҥ өстөөххө,
Тимир тимиртэн тостуоҕа.

Ураа, атаака! Инники кимиэ
Уордаах уон тохсус биригээдэ,
Берлини ылар суолга ыытыллыбыт
43 сыллаах сарсыарда.

Улуу Ильмень уоранна буолан
Ураа улаатта-улаатар.

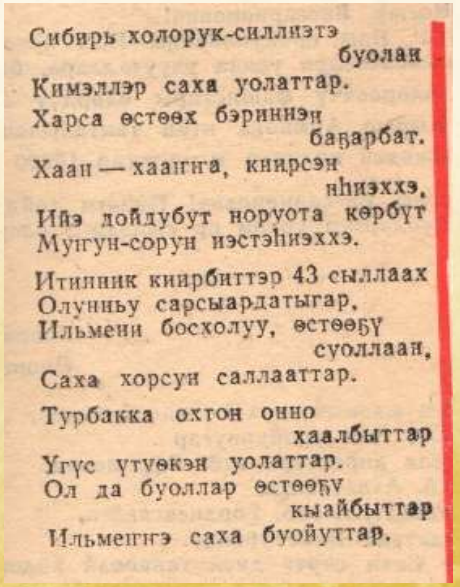

Сибирь холорук-силлиэтэ
буолан
Кимэллэр саха уолаттар.
Харса өстөөх бэрниэн
баҕарбат.
Хаан — хаанга, кинрсэн
иһиэххэ,
Ийэ дойдубут норуота көрбүт
Мунгун-сорун иэстэһиэххэ.

Итинник кинрбиттэр 43 сыллаах
Олунньу сарсыардатыгар,
Ильмени босхолуу, өстөөҕү
суоллаан,
Саха хорсун саллааттар.

Турбакка охтон онно
хаалбыттар
Үгүс үтүөкэн уолаттар.
Ол да буоллар өстөөҕү
кыайбыттар
Ильмеигэ саха буойуттар.

В. Катаев «Сын полка» сахалыы тылынан тылбаастаабыта

Пар́тбилет

Суостаах атаакаттан
Субу кэлбит дьоннор,
Кытаанахтык туттан,
Кэккэлээн тураллар.

Түөрт уон иккис сыллаах
Туйгун дьонноругар,
Өлбөккө бырааптаах
Партбилет биэрэллэр.

Партбилет ылаллар
Геройдар — саллааттар,
Сталинград хабыллар
Этингэ аттаахтар.

«Инники кимэн киир —
— коммунист бэлиэтэ,—
Кыайыыны ситис диир
Партия билиэтэ».

Ийэ сир, дьол иһин
Сууһаран өстөөҕү,

Коммунист взноһун
Итинник төлөөччү.

Лениннии эр санаа,
Чаҕыйбат дьулурҕа,
Коммунистыы кылаан
Бэриллэр партбилетка.

Сүүһүнэн сыл көтөн,
Устан ааһыахтара,
Сталинград полкатын
Дьоннор ахтыахтара.

Большевиктыы тыыны —
Партбилеты кытары
Уоттаах кыргыһыыны
Туоруохпут бука-бары.

Верхний Мамон, 1942

Госпиталга сытан

(Саллаат блокнотуттан)

Ыарыы эмэр эдэр бэйэбин.
Арыт үһүүр курдукпун.
Ол да буоллар эрэнэбин —
Өлүү, охторуо суоххун.

Уол оҕо төрүөн, дойдум иһин
Сырдык хааммын тохтордум,
Дьолу көмүскээн, сэриилэһэн —
Дьонго истиҥ доҕорбун.

Ыарыым күүһүрэн кэллэҕинэ,
Көстөр араас картина:
Ийэм, доҕорум — күнүм тэҥэ,
Илин дойдум халлаана.

Санаабар, бу баардыы, тиллэр
Ааспыт кылгас олоҕум.
«Доҕоор, үтүөр, эр бэрдэ»,— дииллэр.
Дойдум, кыыһым, доҕорум.

Сүрэх билэр тыыннаах буоламмын
Аны биирдэ турарбын,
Сэрии айаас, хаҥыл атынан
Стептэри туоруурбун.

Санньыар курус харах уута
Қыламаммар хатаммат.
Өһү ситэр долгун туруута
Өлүөм дэнэр сатаммат.

Тохтон сүүрбүт хаан төлөбүрүн
Өстөөхтертөн иэстэһиэм,
Қыайыы күнүн, үөрүү өргөнүн
Қынаттарын тиирсиһиэм.

Ростов-на-Дону, 1942

„Катюша“

Уралтан турбута ол оҕо,—
Уот тыыннаах айыы-кыыс бухатыыр,
Кинини сэриигэ (оччоҕо)
Айбыттар күн сирин дурдалыы.

Эппиттэр: «Эн хатан хахайдыы
Иҥнимээр, ханнык да мэҥэйтэн,
Дойдуҥ иһин, дьол иһин кыргыһыы
Хотуна, дохсуна буол»,— дэҥэн.

Ол иһин Русь киэҥ хонуутун
Очуртан охтубат оҕото,
Илин да, арҕаа да, тус-хоту
Соллоҥноох өстөөҕү соҥутта.

Дон хаардаах биэрэгэр, Венаҕа,
Берлин иһигэр, Одерга,
«Катюша» суос-суодал саҥата
Халлааҥҥа хаҥыыра сатарда.

Көҥүлү күндээрдэр куорсуннаах
Куһуурар субурҕа миинэтэ,

Ыар-нүһэр, барчалыыр дарбааннаах,
Саас кэлэр этиҥэ — ол этэ.

Уралтан турбута ол оҕо,—
Уот тыыннаах айыы-кыыс бухатыыр.
Кинини сэриигэ (оччоҕо)
Айбыттар, күн сирин дурдалыы.

Глейсдорф, 1945

Ленинград

(Ааһан иһэн суруйбуттан)

Паровоз, чускуй, хаһытаа,
Тус-хоту түһэн субулла,
Көһүннэ сырдык, маҥан таас
Улахан куорат уһуга.

Мантан бастаан сапсыммыта
Революция хотойо
Хараҥаны халбарытар
Кыһыл сардаҥа кынатын.

Мантан тэнийэн барбыта
Көҥүл күөрэйэр күргүөмэ,
Баттал сорун хампарыта,
Ленинмит тылын ньиргиэрэ.

Манна дьон аймах көҥүлүн
Бастаан «Аврора» саҥата,—
Бары сиргэ туругурдун,—
Диэбит сырдык таас куората.

Куруутун хоодуот санааны
Күһүүрар сата куорсуннуур,
Ленинмит өлбөт күн аатын
Иҥэрэн үрдүү күлүмнүүр;

Үс сылга өлүү муомаҕын
Кыайан-хотон, туруулаһан,
Үрдүк, суон-модун сураҕын
Кыыһар сырдыкка кытаран,

Аан дойду киэҥэр тарҕаабыт
Ааппыт, сурахпыт, чиэспит,
Тимир тиһилгэ куораппыт —
Герой бэрдэ Ленинградпыт.

Паровоз, чускуй, хаһытаа,
Тус-хоту түһэн субулла,
Улахан, сырдык, маҥан таас
Куорат көстүбэт буолла...

1944

Фронҥа аналлаах хоһооннорун хомуйан 1949 сыллаахха “Суолга” диэн кинигэ тахсыбыта. Бу кинигэҕэ хас биирдии хоһооннорун кэнниттэн хаһан, ханна суруллубут чыыһылата уонна сирэ сурулла сылдьаллар. Ити чыыһылалар, суруктар поэт сэриигэ ханна, хайдах сылдьыбытын туоһулууллар. Холобура, 1942 с. Ростов-на-Дону куорат анныгар “Госпиталга сытан” суруллубута, Старой Калитва куорат анныгар “Гитара”, 1945 сыллаахха “Катюша”, “Альпалар”, “Вена”, “Партбилет” уо.д.а хоһооннор суруллубуттара. Буойун – поэт Иннокентий Эртюков фронҥа сылдьан, бэйэтэ этэринэн, “то5оостоох кэмҥэ” суруйбут айымньылара сүдү патриотическай, интернациональнай тыыннаахтар.

Буойун-поэт бойобуой суола

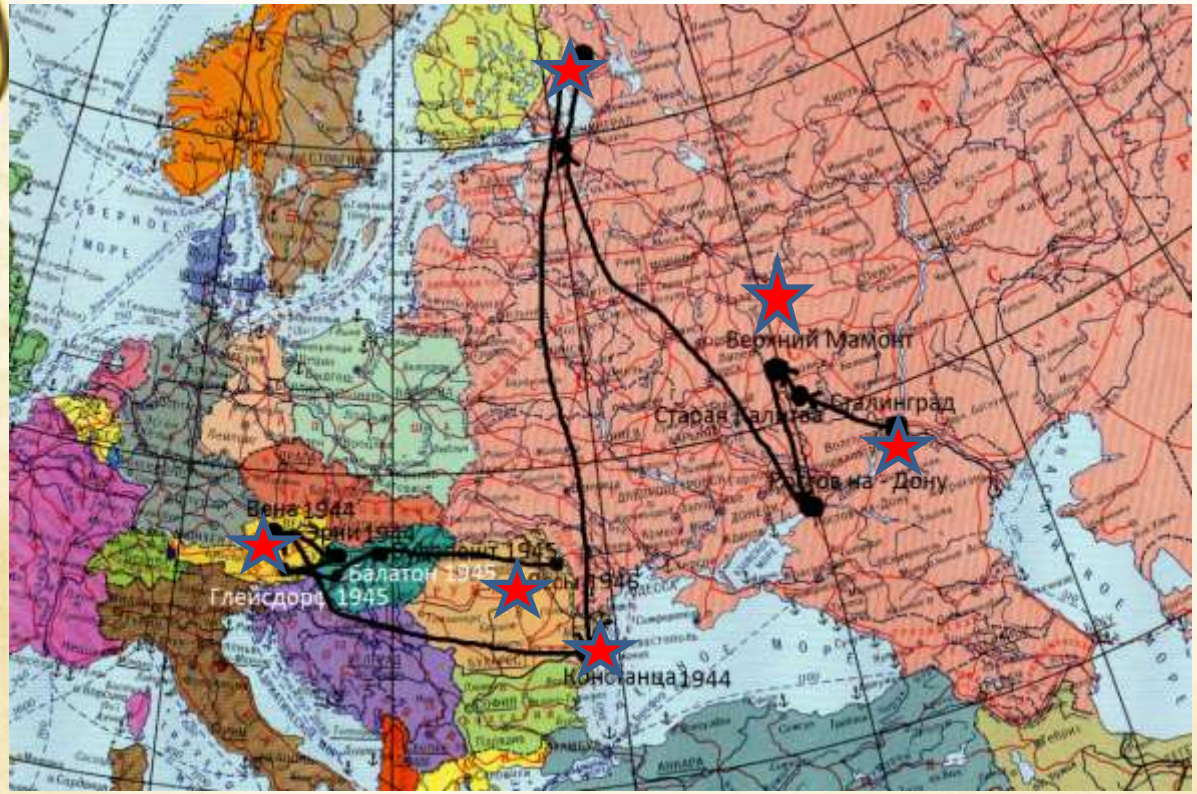

1. Сталинград. *Сталинград 1942-43*
2. Партбилет. *Верхний Мамон, Воронежская область, 1942*
3. Гитара. *Старая Калитва, Воронежская область, 1942*
4. Доҕорбут кэриэһэ (Ф.П.Мордовской кэриэһигэр)***1942***
5. Госпиталга сытан. *Ростов на Дону, 1942*
6. 19 биригээдэ иһэр. *Ильмень 1943*
7. Ленинград. (аахан иһэн суруйбуттан). *1944*
8. Прут урдугэр.
9. Сэрии. *Эрчи, Венгрия, 1944*
10. Туруйалар. *1944*
11. Герой (Албан аат туһунан легенда).*1944*
12. Долгуннары көрсүһэ. *Констанца, Румыния 1944*
13. Ахтыы (Дума о родине). *Австрия, 1945*
14. Вена. *Австрия 1945*
15. Альпа. *Австрия 1945*
16. Катюша. *Глейсдорф, Австрия 1945*
17. Победная застольная. *1945*
18. Бырастыылаһыы. *Яссы, Румыния, 1946*

216-с гвардейскай пушечнай артиллерийскай полк састаабыгар киирэн, старшай радист-телеграфист быһыытынан I, II, III, IV Украинскай, Воронежскай, Карельскай фронҥа сэриилэспитэ. Румынияны, Болгарияны, Венгрияны уонна Австрияны босхолоспута.

ПОЭТ — БУОЙУН

Иннокентий Илларионович 1945 сыллаахха Балатонга (Венгрия буолбут кыргыһыы кэмнэригэр биргэ сулууспалаабыт доҕотторуттан (ааттан маҥнайгы).

Кыайыы 30 сыллаах үбүлүөйэ. Ортоку олороллор: Софрон Данилов, В.Протодьяконов – Кулантай, Ан.Сыромятникова, А.Аччыгыйа, Семен Никифоров, Эллэй, И.Эртюков, Макар Хара – Кузьмин

Кыайыы күнүгэр фронтовик – суруйааччылар. Хаҥастан уҥа: Кулантай – В.Протодьяконов, И.Артамонов, Болот Боотур – Вас.Соловьев, Суорун Омоллоон, Софрон Данилов, Күннүк Уурастыырап, И.Эртюков, Семен Никифоров, Степан Тимофеев.